

Роман ГРИЦЬКІВ

НА ШЛЯХУ ДО ПРАВДИ ТА ПОРОЗУМІННЯ

Торік у світ вийшов черговий, четвертий том українсько-польського двомовного збірника документів «Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб», присвячений темі «Поляки та українці між двома тоталітарними системами 1942–1945». Його науковими редакторами стали знані історики Іжегож Мотика та Юрій Шаповал¹.

Поява нового тому відомої серії стала, безперечно, важливою подією в історичній науці, адже сьогодні це видання є одним із небагатьох, де публікують передовсім раніше засекречені матеріали. Крім цього, присвячені болючій та дискусійній проблемі українсько-польського конфлікту, ці томи стали значним кроком у напрямку до тверезого та об'єктивного аналізу історії обох народів.

У двох частинах збірника, які разом налічують понад півтори тисячі сторінок, було представлено здебільшого матеріали з фондів Державного архіву Служби безпеки України та частково – Бюро

¹ До цього часу вийшли такі збірники: *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб* / Упор. З. Гайовнічєк, П. Кулаковський, М. Купецька та ін. – Варшава–Київ, 1998. – Т. 1: *Польське підпілля 1939–1941. Львів–Коломия–Золочів. – 1040 с.*; *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб* / Наук. ред. Є. Тухольський, Ю. Шаповал. Упор. З. Гайовнічєк, С. Кокін, П. Кулаковський та ін. – Варшава–Київ, 2000. – Т. 2: *Переселення поляків та українців 1944–1946 – 1038 с.*; *Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб* / Упор. З. Гайовнічєк, П. Кулаковський, М. Купецька та ін. – Варшава–Київ, 2004. – Т. 3: *Польське підпілля 1939–1941. Від Волині до Покуття. – 1042 с.*

надання доступу та архівізації документів Інституту національної пам'яті (Польща).

Увесь масив документів упорядники подали за проблемно-географічним принципом – у чотирьох розділах збірника: «Стосунки АК УПА на фоні політики окупантів», «На Волині», «В Галичині», «На землях Холмщини і Грубешівщини».

Матеріали збірника різноманітні за видами та походженням. Тут ми знайдемо протоколи допитів та витяги з них, обвинувачувальні висновки, звернення, донесення, накази, звіти, повідомлення, огляди, інформації, довідки та свідчення. Ці документи представляють ОУН і УПА, НКВД, МГБ, УБ та польське підпілля.

Запропоновані матеріали дають загальну характеристику передумов та перебігу українсько-польського конфлікту в Західній Україні. Особливо цікавими видаються документи, які донедавна були таємними і зберігалися в архіві СБУ, наприклад: «Доповідна записка народного комісара держбезпеки УРСР Сергія Савченка від 5 липня 1943 р. про стосунки між українськими націоналістами і поляками», «Інформація НКГБ УРСР від червня 1944 р. на тему УПА, її генезису, структури і діяльності» та «Лист начальника I Управління МГБ УРСР заступникові начальника II відділу МДБ УРСР від 20 лютого 1947 р. стосовно спроб співробітництва УПА (ОУН-Б) з АК (ДР)». У цих документах яскраво відображаються підходи більшовиків до вивчення ситуації у Західній Україні та діяльності ОУН і УПА. За ними можна чітко простежити лінію радянської політики щодо українсько-польського конфлікту, – а саме використання його для послаблення та ліквідації обох підпілля.

Найширше фонди Архіву СБУ представлені протоколами допитів учасників українського та польського визвольних рухів. Як переконає досвід, саме радянські протоколи допитів є одним із найсумнівніших джерел, котрі потребують особливо критичного ставлення. Це вкотре доводять витяги з протоколів допитів таких діячів визвольного руху як, наприклад, Михайло Степаняк чи Юрій Стельмащук. У цих та інших випадках ми стикаємося з двома варіантами висвітлення фактів українсько-польського протистояння. Перший – це свідоме, наголошене і драматизоване висвітлення конфлікту, спрямоване на компрометацію ОУН і УПА (здебільшого такі «свідчення» давали завербовані органами або розчаровані учасники підпілля). Другий – це абсолютне визнання обвинуваченим, унаслідок відповідного психічного та фізичного впливу з боку слідчих, власної провини у контексті злочинів ОУН і УПА.

В обох випадках протоколи допитів НКВД фальсифікувало частково, або й повністю, – маючи на меті вплинути на інших затриманих учасників руху та дезорієнтувати підпілля².

Отож, достовірність отриманої з протоколів допитів інформації є досить сумнівною і потребує докладного аналізу. Відповідно, кількісна перевага у збірнику саме такого різновиду джерел видається не до кінця виправданою, адже не дає можливості насправді комплексно та об'єктивно репрезентувати проблему українсько-польського протистояння 1943–1945 рр.

На жаль, польська частина матеріалів представлена у збірнику дуже малою кількістю документів. Серед наявних особливо цікавими виглядають депеші ген. Стефана Ровецького від квітня 1943 р. та ген. Тадеуша Коморовського від 19 серпня 1943 р. до Штабу Верховного головнокомандувача ПЗС у Лондоні стосовно подій 1942–1943 рр. та власноручна нотатка і зізнання Збігнева Камінського. Щодо останнього, то незаперечним фактом є абсолютна схожість його з аналогічними радянськими матеріалами. Натомість у випадку депеш потрібно зазначити, що для українського дослідника вони несуть суттєво нову інформацію про становище в Західній Україні, представляючи погляд іншої сторони конфлікту.

Без сумніву, дослідники ще не раз наголошуватимуть на значущості пропонованого збірника. Проте сьогодні варто зробити низку критичних зауважень щодо концепції видання, представленої в передмові.

Неозброєним оком видно, що ця передмова більшою мірою підготовлена польською стороною³. Зокрема, це чітко виявляє аналіз

² Це виразно простежується на прикладі протоколу допиту Юрія Стельмашука, котрий, зокрема, зазначає, що 29–30 серпня 1943 р. він із відділом у 700 осіб на території Голобського (мабуть, у районі с. Голоби. – Р. Г.), Ковельського, Седлищанського (у районі с. Седлища. – Р. Г.), Мацієвського (у районі с. Мацієв. – Р. Г.) та Любомльського районів знищив понад 15000 поляків (Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб. Поляки та українці між двома тоталітарними системами 1942–1945 / Наук. ред. Г. Мотика, Ю. Шаповал. Упор. Б. Гронек, С. Кокін, П. Кулаковський. – Варшава–Київ, 2005. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 442). При цьому виникає запитання: невже український командир в умовах цілковитої таємності операції та її наслідків проводив підрахунок своїх жертв? Звичайно, що ні. Адже замість нього ці дані вказало НКВД, почерпнувши їх, можливо, з інформаційного звіту АК до еміграційного уряду в Лондоні від листопада 1943 р. чи з іншого документа польського підпілля (див.: *Sprawa ukraińska // Zeszyty Historyczne*. – 1985. – Z. 71. – S. 146). Крім цього, наврод чи корінний мешканець Волині так легко міг припуститись грубих адміністративних помилок, вказуючи поряд із назвами повітів околиці сіл, які власне й входили до складу цих територіальних одиниць.

³ Можливо, це пояснюється тим, що видання насамперед спрямоване на польську аудиторію, адже в Польщі, на відміну від України, воно вільно продається й цілком доступне читачам.

представлених у тексті гіпотез та думок, а також звичайне лінгвістичне порівняння польського й українського варіантів тексту.

Роблячи огляд історіографії українсько-польського конфлікту, автори поряд із дійсно заслуженими роботами згадують і дуже сумнівні видання. У цьому плані вони підкреслюють надзвичайну важливість документальної частини книжки польських авторів Владислава та Єви Семашок «Геноцид українських націоналістів щодо польського населення Волині у 1939–1945 роках», хоча цінність цього джерела та представлена в ньому антиукраїнська концепція вже давно розкритиковані як ненаукові⁴. Це ж стосується й окремих праць іншого польського дослідника Владислава Філяра, які мають відверто політично-пропагандивне забарвлення⁵. Водночас, дивує відсутність в огляді двох революційних для польської історіографії статей⁶, без яких не може обійтися жодне сучасне дослідження проблеми.

Розглядаючи українську історіографію міжнародного протистояння, упорядники зосередились на величезному масиві публіцистики, знехтувавши цілою низкою дуже важливих і солідних наукових досліджень⁷.

⁴ Докладніше див.: Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район / Вступна стаття Я. Ісаєвича. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — 189 с.; Ісаєвич Я. Про книгу В. і Е. Семашків // Волинь і Холмиця 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — С. 375–390; Марчук І. Siemaszko W., Siemaszko E. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia 1939–1945. — Warszawa, 2000. — Т. I. — С. 1–1000; Т. 2. — С. 1001–1440 // Український визвольний рух / Відп. ред. В. В'ятрович. — Львів: Видавництво «Мс», 2003. — Зб. 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. — С. 171–180.

⁵ Ідеться про збірник: *Przed akcją «Wista» był Wołyni* / Oprac. red. W. Filar. — Warszawa, 2000. — 186 s. Докладніше про цей збірник див.: Грицьків Р. Польська історіографія українсько-польського збройного конфлікту часів Другої світової війни // Український визвольний рух / Відп. ред. В. В'ятрович. — Львів: Видавництво «Мс», 2003. — Зб. 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. — С. 162.

⁶ Lukaszów J. [Olszanski T. A.] Walki polsko-ukraińskie 1943–1947 // *Zeszyty Historyczne*. — 1989. — Z. 90. — S. 159–199; Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko-ukraińskiego w latach 1939–1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej // *Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939–1953* / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiewiczza. — Warszawa–Londyn: Oficyna wydawnicza Rytm, 2002. — S. 279–407.

⁷ А саме такими науковими збірниками: *Волинь і Холмиця 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади* / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003. — 813 с.; *У пошуках правди: Зб. матеріалів Міжнар. наук. конф.*

Узагалі, коли мова йде про стан вивчення такої масштабної наукової проблеми як українсько-польський конфлікт, необхідною умовою чи то аналізу, чи то огляду історіографії повинна бути ґрунтовна бібліографія, якої, на жаль, немає у збірнику.

Найбільше дивує запропонована в передмові інтерпретація причин та перебігу українсько-польського конфлікту, а також використані для цього фразеологія та акценти.

Упередженим виглядає доведення тези про те, що головною причиною непорозумінь між поляками та українцями в 1920–1940-х рр., була суперечка про кордон. Упорядники переконані, що «частина українських політичних кіл» прагнула створити незалежну державу на територіях, які поляки вважали своїми, себто в Галичині, на Волині та Закарпатті... Більше того, «багато» українців у своїх державницьких сподіваннях сприйняли приєднання до Польщі як окупацію. Цікаво, чи автори задумувалися над питанням: а як по-іншому українці могли сприйняти насильницьку ліквідацію власної, створеної на своїх етнічних землях 1918 р. держави? Чи, можливо, для упорядників не було українських визвольних змагань 1914–1923 рр. на західно-українських землях, та й узагалі – логіки у прагненні місцевого населення створити власну незалежну чи соборну з наддніпрянцями державу?

Ця думка підтверджується й подальшими тезами про нібито можливість, попри усі прогріхи в політиці польського уряду, вільного розвитку українського суспільно-культурного та політичного життя, а також про неоднотайність українців щодо створення власної держави.

На базі таких тверджень можна легко дійти висновку про те, що оптимальним шляхом розвитку української спільноти в міжвоєнній Польщі була лояльність до пануючої держави. Відповідно, усі намагання піти всупереч цьому можна розцінювати як свідоме завдання шкоди міжнаціональним відносинам. А коли взяти до уваги відомі історичні наслідки такого відхилення, то одразу ж стає зрозумілим, що відповідальність лягає на сторону, яка не бажала бути лояльною, сторону, яка стала на заваді гармонії і так званому «золотому спокоєві».

У такий спосіб автори створили образ загальної, сказати б, концептуальної провини українців у розгортанні українсько-поль-

«Українсько-польський конфлікт на Волині в роки Другої світової війни: генезис, характер, перебіг і наслідки», Луцьк, 20–23 травня 2003 р. / Упор. В. К. Баран та ін. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волинського державного університету ім. Лесі Українки, 2003. – 536 с.; Український визвольний рух / Відп. ред. В. В'ятрович. – Львів: Видавництво «Мс», 2003. – Зб. 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – 194 с.

ського конфлікту. Відтак, подальший аналіз специфіки міжнаціонального протистояння в певних регіонах та у певний час лише ілюструє цю тезу.

У передмові в цілому комплексно розглянуто проблему українсько-польського протистояння, проте автори й далі припускаються односторонніх висловлювань. Зокрема, вони безапеляційно повторюють характерну для польської сторони тезу про організоване знищення українськими підпільниками польського населення. У запропонованій інтерпретації поляки вкотре виступають у ролі жертв українських державницьких прагнень, а діяльність ОУН і УПА є виявом примітивної недалекоглядної політики⁸.

До речі, у рецензованому виданні є кілька грубих історичних помилок. Мабуть, найкрасномовніша з них – теза про те, що 30 червня 1941 р. у м. Львові «українські націоналісти-бандерівці» проголосили: «відродження крайового правління Української держави». Хоча насправді 30 червня 1941 р. було проголошено Акт про відновлення Української держави та створено Українське державне правління – уряд новопосталої держави⁹.

Безперечно, не можна сказати, що передмова просякнута наведеними ідеями. В суті речі її текст – черговий варіант так званого узгодженого бачення складних проблем спільного минулого. У самому стилі передмови досить виразно простежується вплив відомих матеріалів «Україна – Польща: важкі питання»¹⁰, а тому його характерною рисою є намагання згладити «гострі кути» історії, подати найбільш компромісний варіант інтерпретації та представити точки зору обох сторін.

Основними видами такого способу історієписання є спрощеність, умовність та фрагментарність. Саме тому цю передмову важко назвати оптимальним узагальненням порушеної теми (навіть узявши

⁸ Про такий підхід яскраво свідчить хоча б ось ця цитата: «Восени 1942 року почалося формування УПА, що мала на меті збройними методами боротись за незалежну Україну з усіма ворогами одночасно, незважаючи на те, які це може мати наслідки [виділення наше. – Р. Г.]» (Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спецслужб / Наук. Ред. Г. Мотика, Ю. Шаповал. Упор. Б. Гронек, С. Кокін, П. Кулаковський. – Варшава–Київ, 2005. – Т. 4: Поляки та українці між двома тоталітарними системами 1942–1945. – Ч. 1. – С. 44).

⁹ Див. про це: Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / Упор. О. Дзюбан. За заг. Ред. Я. Дашкевича і В. Кука. – Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2001. – 560 с.

¹⁰ Поп.: Polska – Ukraina trudna odpowiedź. Dokumentacja spotkań historyków (1994–2001). Kronika wydarzeń na Wołyniu i w Galicji Wschodniej (1939–1945). – Warszawa: Karta, 2003. – S. 8–61.

до уваги те, що за жанром це власне передмова, а не стаття), надто коли існують набагато кращі спроби таких узагальнень¹¹.

Критикуючи передмову до такого солідного й, без сумніву, необхідного видання, ми в жодному разі не хочемо закинути тій чи тій стороні необ'єктивності чи упередженості. Навпаки, ми віддаємо належне намаганням польських істориків аргументовано довести свої погляди – це їхнє право і обов'язок. Натомість чимало запитань викликає роль українських колег у цьому проєкті. Виглядає на те, що українська сторона повинна була лише надати величезний масив раніше таємних матеріалів з архіву СБУ.

Доречі, статус таких матеріалів в Україні, на відміну від тієї ж таки Польщі, й досі не визначений. Тож українські дослідники далі обходяться без матеріалів, до прикладу, оперативного характеру, а працівники СБУ й далі займаються нашою історією, визначаючи право доступу до тих чи тих історичних джерел.

Розглянуті приклади стали чудовою ілюстрацією ставлення так званої офіційної української історіографії до історичних проблем, які в Україні викликають жваву політичну дискусію. Прикриваючись ідеєю розвитку добросусідських відносин, наші науковці банально нехтують потребою вироблення та обстоювання власних поглядів. Фактично, вони лише вдосконалюють іноземні візії історії України¹².

Саме через брак належно розробленої концепції українського визвольного руху в ХХ ст. ми часто стикаємося з випадками, коли історію Західної України просто приносять у жертву політичним цілям. Не розуміючи специфіки історичного розвитку, окремі науковці або перекидують процеси, або кладуть їх на готову, концептуально оформлену і, головне, вигідно запропоновану канву іноземної інтерпретації. У результаті всі прагнення наших попередників до самостійного державного існування будуть представлені лише у світлі неадекватних, нелогічних та, врешті-решт, негативних дій.

Характерною рисою сучасної української історіографії ХХ ст. є найвне бажання задовольнити усі сторони, що мали стосунок до тих чи тих дуже актуальних сьогодні історичних проблем. Через такий вкрай спрощений підхід (який нібито зумовлює потреба зберегти

¹¹ Див: *Motyka G. Postawy wobec konfliktu polsko – ukraińskiego w latach 1939 – 1953 w zależności od przynależności etnicznej, państwowej i religijnej // Tygiel narodów. Stosunki społeczne i etniczne na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej 1939 – 1953 / Praca zbiorowa pod red. K. Jasiwiecza. – Warszawa–Londyn: Oficyna wydawnicza Rytm, 2002. – S. 279–407.*

¹² На цю тему див.: *Потулицький В. А. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVII–XX століть. – Київ: Либідь, 2002. – 480 с.*

стабільність у суспільстві й територіальну цілісність держави) ми втрачаємо власну історію та унікальне національне обличчя.

Рецензований збірник документів, на жаль, укотре підтвердив панування кон'юнктурних підходів в українській історичній науці. Вітчизняні науковці не бажають активно і продуктивно працювати над темами, які викликають гострі дискусії – краще вмити руки і виявити повагу своїм іноземним колегам, надавши їм можливість безальтернативно представити свої погляди.

Незважаючи на всі помічені хиби, потрібно підкреслити, що рецензований збірник став значним кроком уперед у дослідженні українсько-польського конфлікту в Західній Україні. Представлені в ньому донедавна таємні документи вкотре переконали у необхідності систематично та наполегливо вивчати фонди Державного архіву СБУ. Хочеться сподіватися, що подібні проекти й надалі втілюватимуться в життя, сприяючи міжнаціональному порозумінню та правдивому висвітленню нашого минулого.